

Рівненський державний гуманітарний університет
Освітньо-ресурсний центр РДГУ
Кафедра педагогіки початкової, інклюзивної та вищої освіти

ОСВІТА В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Рівне
2023

УДК 37.091:316.422
О-72

Рекомендовано до друку Вченою радою
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол № 6 від 25 травня 2023 р.)

Рецензенти:

М. П. Пантюк, доктор педагогічних наук, професор,

О. О. Красовська, доктор педагогічних наук, професор.

Авторський колектив: Дейнега О. В., Дейнега І. О. (р. 1), Сойчук Р. Л. (р. 2), Яремович М. А. (р. 3), Глінчук Ю. О. (р. 4), Акімов В. Ю. (р. 5), Журба К. О. (р. 6), Грицай Н. Б. (р. 7), Яковишина Т. В. (р. 8), Лісова С. В. (р. 9), Третяк О. М. (р. 10), Боровець О. В. (р. 11), Синьчук О. М. (р. 12).

Освіта в умовах реформування: теорія і практика: монографія / Дейнега О. В., Дейнега І. О., Сойчук Р. Л., Яремович М. А., Глінчук Ю. О., Акімов В. Ю., Журба К. О., Грицай Н. Б., Яковишина Т. В., Лісова С. В., Третяк О. М., Боровець О. В., Синьчук О. М.; за наук. ред. Р. Л. Сойчук. Рівне : О. Зень, 2023. 354 с.

ISBN 978-617-601-425-6

У монографії представлено теоретичні та практичні аспекти дискурсу реформування освітньої системи України. Означену поліаспектність спроектовано на коло наукових проблем, пов'язаних із трансформаціями в управлінні вищою освітою за умов глобалізації економіки, вихованням дітей і молоді в цифровому світі, формуванням національної та громадянської солідарності як особливих складників професійної підготовки майбутніх учителів, специфікою організації освітньо-виховного процесу в закладі вищої освіти з плекання професійної ідентичності майбутнього вчителя, зокрема безпековим складником розвитку соціальної відповідальності майбутніх учителів і створення інформаційно безпечного й інклюзивного освітньо-виховного середовища закладу освіти, застосуванням інноваційних педагогічних технологій в освітньому процесі, набуттям професійної компетентності майбутніх педагогів і розвитком обдарованості, різновекторністю такої в закладах вищої освіти за умов європейського простору освіти.

Монографія стане в нагоді викладачам і здобувачам вищої освіти, а також усім, хто не байдужий до проблем освіти та професійної підготовки майбутніх педагогів у сучасному освітньому середовищі закладів вищої освіти.

УДК 37.091:316.422

© Дейнега О. В., Дейнега І. О., Сойчук Р. Л.,
Яремович М. А., Глінчук Ю. О., Акімов В. Ю.,
Журба К. О., Грицай Н. Б., Яковишина Т. В.,
Лісова С. В., Третяк О. М., Боровець О. В.,
Синьчук О. М., 2023

ISBN 978-617-601-425-6

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. Реалії та трансформації в управлінні вищою освітою за умов глобалізації економіки	6
РОЗДІЛ 2. Методологічні підходи до формування національної солідарності в майбутніх учителів	27
РОЗДІЛ 3. Сутнісна характеристика громадянської солідарності як особливого складника професійної підготовки майбутніх учителів	66
РОЗДІЛ 4. Безпековий складник у розвитку соціальної відповідальності майбутніх учителів	88
РОЗДІЛ 5. Наукова інтерпретація концепту «інформаційне насильство в освітньому середовищі закладу вищої освіти»	101
РОЗДІЛ 6. Виховання дітей і молоді в цифровому світі	116
РОЗДІЛ 7. Різнобічне виховання учнівської молоді в позакласній роботі з природничих предметів	135
РОЗДІЛ 8. Теоретичні засади розвитку проблеми обдарованості	148
8.1. Ретроспективний аналіз сутності поняття «обдарованість»	148
8.2. Психолого-педагогічні умови розвитку обдарованості в учнів початкової школи	162
8.3. Зміст підготовки вчителя початкових класів до роботи з обдарованими дітьми	173
РОЗДІЛ 9. Організація освітньо-виховного процесу в закладі вищої освіти з формування професійної ідентичності вчителя	188
РОЗДІЛ 10. Професійна компетентність майбутнього вчителя початкових класів	223
РОЗДІЛ 11. Застосування методу портфоліо в процесі професійної підготовки майбутніх педагогів	273
РОЗДІЛ 12. Інноваційна методика ТАН-Содерберг у навчанні учнів із порушенням інтелектуального розвитку в інклюзивному освітньому просторі початкової школи	312

РОЗДІЛ 7

РІЗНОБІЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ З ПРИРОДНИЧИХ ПРЕДМЕТІВ

Н. Б. ГРИЦАЙ

За умов воєнного часу увиразнилося розуміння того, що освіта є надзвичайно важливою в житті не лише кожної людини зокрема, а й суспільства загалом. Недаремно російські окупанти, ступивши на територію нашої суверенної держави, передусім знищують українські підручники і завозять свої, намагаючись запровадити навчання за російськими програмами. Це ж стосується й виховного процесу. Створення на окупованій території дитячих і юнацьких організацій, зокрема так званої «юнармії», спрямоване на виховання школярів із пропагандистською метою.

Вищезазначене дедалі більше актуалізує в Україні проблему різнобічного виховання школярів у закладах загальної середньої освіти. Саме виховання має надзвичайно потужний вплив на життя людини та її вчинки.

Попри це вчителі-предметники зазвичай орієнтовані на підвищення рівня навчальних досягнень учнів з предмета, а не на виховання особистості засобами предмета.

Так, потенціал виховання школярів під час вивчення природничих предметів на сьогодні залишається недостатньо реалізованим.

Теоретичний аналіз наукових джерел дав підстави стверджувати, що на уроках з біології, хімії, фізики та географії відбувається екологічне, національно-патріотичне, трудове й інші напрями виховання (Т. Гончарук, І. Кофан, Т. Кузнецова, Л. Нікітченко, О. Поп, О. Федоренко, В. Штанько, А. Щербина, В. Щербина [10]).

Тому одним із завдань природничої освіти має бути різнобічне виховання в процесі опанування навчального матеріалу з предмета.

Станом на сьогодні спостерігаємо парадоксальну ситуацію в світі: з одного боку, відбувається прогрес у науці й техніці, впровадження нових інформаційних технологій, використання штучного інтелекту, застосування інновації в освіті для гуманізації навчання, а з іншого – очевидними є падіння моралі, зростання насильства, зниження рівня загальної культури, споживацьке ставлення до життя в сучасній молоді. Жодні високі технології не замінять виховання. Війна в Україні ще більше поглибила наявну кризу, виявила негативні наслідки неналежного виховання.

На наш погляд, основною причиною такої суперечності виступає те, що педагоги, поспішаючи впроваджувати нове, все ще забувають про самого учня, його розвиток, вияв творчих здібностей і самореалізацію. Саме тому пріоритетним завданням сучасної освіти постає виховання особистості, яка має сформовані цінності та переконання, орієнтується в реаліях сьогодення й підготовлена до майбутнього життя.

Заклади загальної середньої освіти покликані не тільки давати учням ґрунтовні та міцні знання основ наук, а й забезпечувати всебічний розвиток індивідуальності дитини на основі розкриття її задатків і здібностей, формувати пізнавальні інтереси та науковий світогляд, виробляти навички самостійного наукового пізнання, здійснювати національно-патріотичне, естетичне, моральне виховання, виховувати свідоме ставлення до праці, розвивати належні практичні уміння й навички, прищеплювати прагнення до самостійного здобуття знань і зацікавлення дослідницькою діяльністю тощо.

У Концепції Нової української школи наголошено на необхідності наскрізного процесу виховання, який формує цінності. Сьогодні особливо актуально звучить цитата з Концепції: «Найосвіченіша людина може стати найгіршим злочинцем, якщо не розуміє і не поділяє загальнолюдських цінностей» [7, с. 19].

Формування загальнолюдських цінностей (демократії,

справедливості, турботи, патріотизму, поваги до життя, поваги до себе й інших людей, поваги до рідної мови і культури, дбайливого ставлення до довкілля, поваги до закону, солідарності) має бути одним із пріоритетів освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти.

Такі завдання можна успішно реалізувати під час вивчення природничих предметів. Цікавий матеріал на уроці, лабораторні заняття, практичні роботи дають змогу не лише надати учням ґрунтовні та міцні знання про природу, а й виховати повноцінну самодостатню особистість.

Проте обмежуватися діяльністю школярів тільки на уроках не доцільно. Велике значення для виконання завдань освіти, виховання та розвитку учнів мають позакласні заняття.

Методику позакласної роботи з природничих предметів висвітлено в наукових працях Т. Буяло, В. Вербицького, Д. Кулібаби, Л. Міронець [6], М. Скиби [9] (біологія), О. Авдєєвої [1], І. Горбань (хімія), О. Буйницької [2], І. Коробової [10] (фізика), С. Кобернік [5], Л. Покась [8] (географія) та ін.

Однак у більшості джерел акцентовано увагу на навчально-пізнавальному аспекті позакласної діяльності. Що стосується виховних можливостей позакласної роботи, то їх досліджено менше. У методичній літературі розгляд питання переважно обмежений екологічним вихованням школярів [9; 11] тощо.

Теоретичний аналіз наукової літератури дав змогу сформулювати визначення поняття «позакласна робота» як «різноманітні освітньо-виховні заняття, що виходять за межі обов'язкових навчальних програм і які проводять у школі в позаурочний час». Термін «позакласна робота» виник історично, ввійшов до складу фахової термінології, зручний у практичному застосуванні та відображає реалії освітнього процесу.

Позакласні заняття з природничих наук є формою різноманітної організації добровільної роботи учнів поза уроком під керівництвом учителя для заохочення та виявлення їхніх пізнавальних інтересів і

творчих здібностей, розширення й доповнення навчальної програми з природничих предметів [4].

Добре продумана позакласна робота відіграє особливу навчальну та виховну роль, зокрема уможлиблює розширення, усвідомлення та поглиблення учнями здобутих на уроках знань, перетворення їх на стійкі переконання за допомогою спостереження й експерименту – основних методів біологічної науки. Під час позакласної діяльності легко здійснювати диференціацію навчання та практикувати індивідуальний підхід, беручи до уваги всебічні інтереси учнів, поглиблюючи та розширюючи їх у потрібному напрямі тощо.

Тому позакласна робота – це важливий складник освітнього процесу, що сприяє більш активному здобуттю учнями знань, виробленню вмінь і навичок, розвиває їхні самостійність та ініціативу.

Окрім того, позакласна діяльність – це сфера, де особливо яскраво та повно розкриваються природні потреби дітей у волі й незалежності, самовираженні, ефективна сфера розвитку дружби, товариськості, психологічної сумісності школярів. В умовах позакласної роботи відбувається формування неформальних колективів, що дає учням змогу виступати в нових соціальних амплуа, виконувати ролі, відмінні від навчальної діяльності [4].

У ході позакласної діяльності школярі задовольняють особистісні інтереси, потреби в самоперевірці, самооцінюванні власного «я», а також потреби в контактах і спілкуванні. У неформальній обстановці учні більш відкриті до виховного впливу.

Охоплення всіх цих факторів, уміле опертя на них і використання наданих ними можливостей надзвичайно вагомі для підвищення загальної культури школярів, рівня їхньої вихованості.

Позакласна робота в школі – це не просто продовження класних занять. Як значущий складник освітнього процесу вона вирізняється низкою *особливостей*, які відрізняють її від уроків за розкладом.

Ідеться про:

- добровільний характер;
- залучення методів і форм занять, які ґрунтуються на творчій самодіяльності й інтересі учнів;
- широке використання краєзнавчого матеріалу, спостережень і експериментів;
- гнучкість форм і методів роботи, можливість відносно вільно оперувати етапами проведення занять;
- тісне поєднання теорії з практикою [4].

Незважаючи на названі відмінності, позакласна діяльність спрямована на виконання тих самих завдань, що й урок, а саме: прищепити інтерес до природничих наук, а через них досягти поглиблення знань з природничих предметів, ознайомити учнів з новими досягненнями в природничих науках та з історією тих чи тих відкриттів, розвинути низку вмінь і навичок самостійної інтелектуальної роботи, креативність та критичне мислення, підвищити рівень загальної культури, але на іншому матеріалі, за допомогою дещо інших засобів.

Зміст шкільної біологічної освіти не може, та й не встигає внаслідок стабільності програм і підручників, відобразити багато нових досягнень біологічної науки. І тільки позакласна робота, наповнення занять якої не обмежене навчальною програмою, припускає компенсування цього недоліку.

Додамо ще й те, що єдина програма не може водночас задовольнити всіх. Вона розрахована на середнього учня, а більш здібним дітям потрібен поглиблений підхід до вивчення основ наук, що під час уроків важко реалізувати. Якщо слабкий учень потребує додаткової уваги вчителя, щоб опанувати програмний матеріал, то сильний вимагає такої уваги вдвічі більше, тому що в останній криються потенційні можливості для успішного опанування основ біологічної науки. Позакласна робота дає

зможу внести корективи в роботу з окремими дітьми, здійснити диференційований підхід до школярів.

Позакласні заняття забезпечують застосування знань на практиці, сприяють свідомому опануванню природничих наук. Робота з натуральними об'єктами, живими рослинами та тваринами захоплює школярів, розвиває в них любов до природи, формує корисні та необхідні практичні навички.

Позакласні заняття привчають школярів до самостійної творчої праці, розвивають ініціативу, вносять елементи дослідництва в їхню роботу. Водночас вони допомагають проводити силами дітей заходи з охорони природи та виховувати інтерес до краєзнавства, до рідної землі, до України.

Так, підручники з природничих предметів останніх років містять більше українознавчого контенту, що сприяє національно-патріотичному вихованню школярів.

Розвиток зацікавлення учнів природничими науками у процесі позакласної роботи пов'язаний із важливим завданням – вибором школярами професії й підготовкою до неї. Саме позакласна діяльність дотична до формування професійних інтересів, розширення світогляду, здобуття певних спеціальних знань, умінь і навичок.

Різні види позакласних занять (читання літератури, розповіді про професії, відеофільми, практична робота, тематичні вечори, прес-конференції) є ефективним джерелом прищеплення професійних інтересів і професійної поінформованості школярів. У ході позакласної роботи учні ознайомлюються з окремими професіями та спеціальностями, з якостями особистості й знаннями, яких вимагає та чи та професія. Для цього в школах проводять лекції, доповіді, бесіди, диспути, влаштовують зустрічі з представниками різних професій, екскурсії, організують огляд літератури, гурткову роботу тощо.

Поглиблюючи й розширюючи знання та вміння дітей, формуючи їхні

різноманітні інтереси, позакласна робота створює сприятливі умови для побудови учнівського колективу, розвитку особистості учня як члена колективу, виховання почуття відповідальності за доручену справу, дає простір для вияву самостійності, розвитку пізнавальної активності, виховання свідомих і активних учасників громадського життя.

Загальновизнаною є роль позакласної роботи в організації культурного дозвілля учнів, їхньому здоровому відпочинку. Корисні й цікаві заняття роблять життя школярів багатограним, наповненим позитивними враженнями, яскравим і осмисленим, попереджають бездоглядність і пов'язані з нею порушення громадського порядку. Завдяки позакласній роботі подовжується час організованого та цілеспрямованого виховного впливу на школярів.

Позакласна виховна робота за умови правильного її поєднання з навчальною надає великої гнучкості та рухливості всій системі навчально-виховної роботи загалом. Позакласні заняття доповнюють навчальний план, ніби врівноважуючи його, певною мірою компенсуючи вразливі місця. Здебільшого саме в межах позакласної діяльності виникає стійке зацікавлення природничими науками.

Відзначимо ще один значущий виховний аспект позакласної роботи. У неофіційній обстановці, за умов вільного вибору діяльності, учні повніше розкривають якості свого характеру, нахили та здібності, креативність, критичне мислення й інші наскрізні вміння. Наприклад, учні, які відстають у навчанні, можуть виявитися найспритнішими та найбільш вмілими в певних видах діяльності, в подоланні перешкод, здібними організаторами.

Загалом позакласні заняття допомагають поєднувати завдання навчання, розумового й фізичного розвитку учнів, екологічного, естетичного, морального, національно-патріотичного, трудового виховання тощо. Тому позакласна робота заслуговує на те, щоб стати вагомим аспектом професійної діяльності кожного вчителя природничих

предметів.

Пізнавальні та виховні завдання позакласної роботи з природничих наук визначають на основі загальнодидактичних *принципів*. Розглянемо окремі з них [4].

Принцип науковості. У ході позакласної роботи учні збагачують свої знання додатковою науковою інформацією з різних джерел.

Принцип виховного навчання. Позакласна діяльність припускає реалізацію різних напрямів виховання, як-от: моральне, екологічне, національно-патріотичне, трудове, санітарно-гігієнічне, економічне, статеве, естетичне тощо.

Принцип командності. Проводячи масові позакласні заходи, налагоджуючи роботу учнівських гуртків, організовуючи колективну трудову діяльність школярів, учитель завжди має дбати про виховання в учнів навичок спілкування між собою, вміння працювати в команді, цілеспрямовано йти до спільної мети. Педагог досягає цього, вміло поєднуючи індивідуальну роботу з масовою, організовуючи ігри та змагання, спільне читання, екскурсії, випуск електронних бюлетенів тощо.

Вищеназваний принцип пов'язаний з потребою уникнення поділу учнів на актив, який усе робить і є перевантаженим, і пасив, який ні до чого не залучають. Потрібно правильно розподіляти обов'язки, зважати на рівномірність навантаження дітей, уміло спроектувати індивідуальні інтереси дітей на завдання всього колективу.

Принцип зв'язку навчальної та виховної роботи з життям. Зв'язок позакласної роботи з життям набуває реалізації під час поглибленого вивчення свого краю, ознайомлення з інформацією про роботу вчених-біологів щодо розв'язання проблем сучасності, а також на основі системи конкретних корисних справ. Завдяки практичному застосуванню природничих знань у свідомості учнів зростає значущість природничої освіти та науки.

Наприклад, школярі можуть брати участь в озелененні рідного села,

міста, перетворюючи його на квітучий сад. У гуртках юних натуралістів школярі проводять дослідницьку роботу, спрямовану на виведення кращих сортів рослин, порід тварин, отримуючи завдання від дослідних станцій, наукових установ.

Принцип добровільності. Позакласну роботу в школі доцільно організовувати на добровільних засадах. Кожний учень сам обирає той чи той вид позакласних занять відповідно до своїх інтересів, здібностей та прагнень. Учителі мають ґрунтовно вивчити нахили та здібності кожної дитини, щоб допомогти їй зробити правильний вибір і розвинути зацікавлення природничими науками.

Проте добровільність позакласної роботи не означає її неорганізованість. Обравши за власним бажанням певний вид позакласної роботи, учень тим самим добровільно бере на себе обов'язки члена учнівського об'єднання та повинен дотримуватися прийнятих правил: систематично відвідувати заняття, виконувати доручення гуртка, товариства, клубу тощо.

Принцип інтересу є одним із провідних. Позакласна діяльність мусить бути цікавою для учнів, задовольняти їхні різноманітні інтереси та запити.

Принцип самодіяльності полягає в розвитку активності школярів у позакласній роботі. Посутньо, щоб вони не тільки сприймали готову інформацію, а й розгортали власну свідому діяльність. Позакласна робота – це могутній засіб виховання самостійності, ініціативи й активності учнів, формування майбутніх лідерів.

Принцип урахування вікових та індивідуальних особливостей учнів. Організовуючи позакласну роботу, вчитель зобов'язаний зважати на вікові й індивідуальні особливості кожного учня, добирати такі види та форми позакласної роботи, що відповідали б інтересам школярів, сприяли розвитку здібностей, позитивних якостей характеру, допомагали нівелювати недоліки. Позакласна робота відзначається особливим

потенціалом для розвитку творчості учнів. Завдання вчителів – вчасно виявляти та розвивати таланти й здібності учнів, створити умови для їхньої самореалізації.

Шкільна практика пропонує чимало різноманітних форм і видів позакласної роботи. Найчастіше виокремлюють три форми позакласної роботи з природничих наук: індивідуальну, групову та масову. Варто пам'ятати, що форма сама по собі, які б не були значні її виховні й освітні можливості, ще не забезпечує успіху. Основне – сутність, зміст роботи й педагогічна майстерність учителя в позакласній діяльності.

Під час позакласної роботи з природничих наук оперують традиційними й інноваційними методами навчання. Серед них – бесіда, розповідь, дискусія, лекція, виконання проєктів, інтерактивні методи, розв'язування кейсів тощо. Використовують їх у поєднанні з роботою з наочною, інформаційно-комунікаційними технологіями. Проте справжня «мова» природничих наук – це мова дослідів і спостережень, тому в позакласній роботі з природничих предметів провідна роль належить наочним і практичним методам.

Водночас у позакласній роботі поширені такі методи виховного впливу, як: переконання словом, прикладом, заохочення, створення виховних ситуацій, похвала й ін. Вибір методу визначається метою та завданнями, змістом і віковими особливостями учнів.

Організація позакласної діяльності – справа творча, тож вимагає ентузіазму, вигадки, таланту, атмосфери доброзичливості. Важливо, щоб інтереси школярів, їхнє прагнення розумно провести вільний час завжди підтримували вчителі. Учням дуже потрібна людина, до якої вони можуть звернутися за будь-яких обставин, наділена талантом товариськості.

Об'єктивними передумовами авторитету сучасного вчителя є його мотивувальна роль, багатогранність вияву інтересів у позанавчальній діяльності. Безумовна авторитетність педагога на уроці обов'язково повинна бути підкріплена авторитетністю поза уроком. Це нагальна вимога

часу. Шляхи «завоювання сердець» учнів часто проходять через позакласну роботу.

Як бачимо, резерви позакласної роботи з природничих наук у всебічному вихованні школярів дуже великі, проте використовують їх в обмеженому обсязі. За результатами проведеного дослідження (опитано 420 учнів 6–9 класів закладів загальної середньої освіти м. Рівного), позаурочний час школярі проводять так: грають в ігри на комп'ютері (40%), гуляють на вулиці (36%), відвідують спортивні гуртки та секції (18%), слухають музику (14%), переглядають телепередачі (11%), читають (9%) тощо. На жаль, «участь у позакласній роботі» стоїть на останній позиції (до 5%).

Окрім того, позакласна робота з природничих наук у сучасних закладах загальної середньої освіти має низку недоліків, а саме: схильність до масових заходів переважно святкового, розважального характеру з охопленням великої кількості учнів; порушення принципу добровільності; відсутність системи та наступності в позакласній роботі учнів різного віку; епізодичний, спонтанний вимір позакласної роботи; переважно теоретичний характер позакласної діяльності; недостатнє використання міжпредметних зв'язків; невеликі можливості для вияву творчості учнів, недостатня увага до різнобічного виховання школярів [3; 4]. Прикро, що чимала кількість учителів до тепер вважає позакласну роботу справою несерйозною й тому не приділяє їй належної уваги.

Таким чином, теорія та практика проведення позакласних занять підтверджують їхню особливу педагогічну цінність і для навчання, і для різнобічного виховання школярів. Позакласна робота дає змогу охопити велику кількість учнів з увагою до їхніх інтересів і нахилів.

З огляду на це видається посутнім забезпечити взаємодію всіх форм, видів і методів позакласної роботи, спрямувати їх на успішне виконання завдань освіти, виховання та розвитку учнів.

Позакласна робота з природничих наук має значний потенціал для

екологічного, національно-патріотичного, трудового, естетичного, морального, статевого й інших напрямів виховання. Саме в позакласній роботі є всі можливості для формування в учнів загальнолюдських цінностей (демократії, справедливості, турботи, патріотизму, поваги до життя, поваги до себе й інших людей, поваги до рідної мови і культури, дбайливого ставлення до довкілля, поваги до закону, солідарності тощо).

Педагогові доцільно постійно експериментувати в організації позакласної роботи, працювати над її вдосконаленням, оскільки позакласна діяльність є найбагатшою за виховним потенціалом сферою життя учнів. У руках ініціативного вчителя-ентузіаста, який залюблений у свою справу, позакласна робота перетвориться на життєво необхідний складник системи навчально-виховної діяльності сучасної школи.

Список використаних джерел:

1. Авдєєва О. Ю. Домашній хімічний експеримент як засіб позакласної роботи. *Проблеми освіти*. 2017. № 87. С. 19–23.

2. Буйницька О. П. Використання нових інформаційних технологій у позакласній роботі з фізики. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія педагогічна*. 2006. № 12. С. 182–184.

3. Грицай Н. Б. Розвиток турботливого мислення учнів на уроках біології та в позакласній роботі. *Актуальні проблеми дослідження довкілля: збірник наукових праць (за матеріалами VII Міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю з дня заснування Ботанічного саду Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, 12–14 жовтня 2017 р., м. Суми)*. Суми: ФОП Цьома С. П., 2017. С. 272–274.

4. Грицай Н. Б. Методика позакласної роботи з біології. Дистанційний курс: навч. посіб. Рівне: МEGУ, 2010. 164 с.

5. Кобернік С. Г., Мохно Ю. В. Організація позакласної роботи з географії у закладах загальної середньої освіти. *Методика навчання*

природничих дисциплін у середній та вищій школі (XXVII Каршинські читання): матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 28–29 травня 2020 р.) / за заг. ред. проф. М. В. Гриньової. Полтава: Астроя, 2020. С. 57–58.

6. Кулібаба Д. Г., Міронець Л. П. Використання мультимедійних технологій у позакласній роботі з біології. *Актуальні проблеми дослідження довкілля: зб. наук. праць (за матеріалами ІХ Міжнародної наукової конференції, 25–27 травня 2021 р., м. Суми) / ред. кол.: Міронець Л. П., Литвиненко Ю. І. та ін.; Сумський державний педагогічний університет імені А. С.Макаренка. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2021. С. 275–277.*

7. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи (2016). URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/konczercziya> (дата звернення: 18.09.2020).

8. Покась Л. Методика організації та проведення групової позакласної роботи з географії. *Географія та економіка в сучасній школі*. 2013. № 5. URL: <https://enpuir.npu.e.u.ua/bitstream/handle/123456789/8392/Pozaklasna%20grunova.pdf?sequence=1> (дата звернення: 10.10.2022).

9. Скиба М. Екологічна освіта і виховання школярів у процесі позакласної роботи. *Рідна школа*. 2013. № 1–2. С. 48–52.

10. Тільненко Є. М., Коробова І. В. Позакласна робота з фізики як засіб формування експериментальних умінь і навичок учнів. *Пошук молодих: збірник матеріалів Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції «Проектування педагогічних середовищ з природничо-математичних дисциплін як методична проблема»/ уклад.: В. Д. Шарко. Херсон: Видавництво ХДУ, 2008. Вип. 7. С. 45–48.*

11. Щербина А. П., Щербина В. М. Екологічне виховання учнів на уроках хімії та в позакласній роботі. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Сер.: Психолого-педагогічні науки*. 2012. №1. С. 118–122.

Наукове видання

**Освіта в умовах реформування:
теорія і практика:**

Монографія

**За науковою редакцією
доктора педагогічних наук, професора
Руслани Леонідівни Сойчук**

Підписано до друку 25.05..2023 р.
Формат 60x34x16 . Папір офісний.
Гарнітура Times New Romans.
Ум. друк. арк. 12,1.
Тираж 300 прим.

Видавець: Олег Зень
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія РВ № 26 від 6 квітня 2004 р.
вул. Кн.Романа, 9/24, м. Рівне, 33022,
068 025 067 4, olegzen@ukr.net

Друк: кафедра педагогіки початкової,
інклюзивної та вищої освіти РДГУ
вул. Пластова, 31, м. Рівне, 33000
тел. 0-362-62-00-84